

برج‌های گلی خرائق

شهره جوادی

استادیار گروه مطالعات عالی هنر، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران

shjavadi@ut.ac.ir

برج‌های خشتی روستای خرائق از نمونه‌های استثنایی معماری ایران است. آیا کمبود زمین، شرایط محیطی و اقلیمی، توپوگرافی منطقه، دلایل امنیتی یا عوامل دیگری این بناهای سر به فلک کشیده را به وجود آورده است؟

۱: ساختمان‌های متأخر و مربوط به دوره قاجار، مشبک‌های خشتی و آجری برای پنجره، نورگیر و نرده ایوان، عکس: نگارنده، ۱۳۸۹.

۲: برج‌های گلی به صورت فشرده، عکس: نگارنده، ۱۳۸۹.

روستای «خرائق» مرکز بخشی از شهرستان اردکان، به علت قرارداشتن در مسیر مشهد مقدس دارای آثار تاریخی ارزشمندی از جمله «مشهدک»^۱ است. «قلعه خرائق» که طبق روایات تاریخی، قدمت آن به سه هزار سال پیش می‌رسد، یکی از آثار باستانی اقوام ایرانی است که میراثی درخشان از فرهنگ و تمدن در ادوار مختلف تاریخی دارد.^۲ این منطقه در دل کویر با سیمایی متفاوت از شهرها و روستاهای کویری، نمایی اسرارآمیز و منظری استثنایی را به نمایش گذاشته است. خرائق بر بلندای تپه‌ای شکل گرفته که دشتی سرسبز با درختان توت، گردو، سروهای راست‌قامت، درختچه‌های رنگارنگ و انواع گل و بوته‌های وحشی را در برابر خود دارد. آنچه امروز در این روستای ویران می‌بینیم، بخش‌های مختلفی است که قدمت بعضی به دوران سلجوقی و به گفته‌ای حتی به پیش از آن می‌رسد. همچنین نمونه‌هایی از دوره قاجار وجود دارد که تمامی آنها بارها و بارها فرو ریخته و بازسازی شده است.

در این کویر بی‌کران، ساختمان‌های خشتی به صورت فشرده و چندطبقه به شکل برج‌های سر به آسمان کشیده بنا شده است. از آنجا که نظیر این نوع معماری و شهرسازی را در هیچ‌یک از نقاط کویری ایران سراغ نداریم، سوالات گوناگونی ذهن را به خود مشغول می‌دارد که: آیا مردم این منطقه با کمبود زمین مواجه بوده‌اند یا آب و هوا و شرایط محیطی خاص، چنین وضعی را به وجود آورده است؟ شکل‌گیری چنین برج‌هایی به صورت فشرده و بدون حیاط مرکزی و محوطه‌سازی (البته بعضی از مجتمع‌ها یا برج‌های متعلق به اقشار مرفه یا متوسط، دارای حیاط و حوض و باغچه است) و کوچ‌هایی که با اختلاف سطح در لابه‌لای برج‌ها پیچ و تاب می‌خورد و گاه از زیر ساختمان‌ها به شکل تونل عبور می‌کند، به دلیل توپوگرافی منطقه است یا دلایل امنیتی دارد؟ الگوی آنها چه بوده است؟ نمی‌توان انتظار داشت معماری با این حد از کمال، ریشه در جای دیگر نداشته باشد. مسجد جامع شهر در چندطبقه با حیاط گود، شبستان دوطبقه و منار جنبان از روی بام، مجموعه‌ای زیبا از خشت و گل و آجر را در میان برج‌ها به نمایش گذاشته و این در حالی است که دسترسی به مسجد از چند مسیر مختلف میسر است؛ یکی به بام، دیگری به حیاط و راه دیگر به شبستان می‌رسد که این چنین معماری و شهرسازی، بسیار بدیع و جالب توجه است. مشبک‌های خشتی و آجری به منزله پنجره و نرده‌های ایوان از عناصر معماری و تزیینات است که با سیمایی زیبا و دلنشین در لابه‌لای برج‌ها و سطوح هندسی مربع، مستطیل و قوسی‌شکل در و پنجره‌های قدیمی خودنمایی می‌کند.

تمامی این مناظر زیبا و شگفت‌انگیز با حصارهای از سبزه و گیاهان رنگارنگ و کوه‌های آرام اما پرابهت قاب شده‌است. اما همچنان سوالات مذکور باقی است که با توجه به پیشینه کهن این منطقه، لازم است بررسی بیشتر نسبت به وضعیت تاریخی و جغرافیایی منطقه و همچنین دین و آیین‌های مردم از گذشته تاکنون صورت گیرد تا بتوان به پاسخی منطقی و قانع‌کننده دست یافت.

۱. مشهدک، تک‌بنایی گنبددار در میان دشت خرائق است که گفته شده حضرت رضا (ع) در مسیر مدینه به مرو، در این مکان توقف و اقامه نماز فرموده‌اند.

۲. برگرفته از دفترچه راهنمای گردشگری اردکان، نوروز ۱۳۸۹.

۳: آپارتمان‌هایی با فضای مشترک و حوض و باغچه- ترکیبی، عکس: نگارنده، ۱۳۸۹.

